

УДК 347.122:347.23(477)

ОСОБЛИВОСТІ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИН ЩОДО ЗАХИСТУ ПРАВА ВЛАСНОСТІ

Матійко М.В.

Національний університет «Одеська юридична академія»

Стаття присвячена дослідженню цивільних правовідносин щодо захисту права власності. З огляду на функції цивільного права розглянуто питання співвідношення охоронних та регулятивних цивільних правовідносин. Розглянуті види правовідносин щодо захисту права власності та їхні особливості серед інших цивільних правовідносин.

Ключові слова: цивільне право, цивільні правовідносини, право власності, захист права власності, охорона права власності, цивільно-правовий захист права власності.

Постановка проблеми. Нормальне існування відносин власності неможливе без підтримки дотримання норм, які їх регулюють.

Розвиненість і стабільність охоронної функції права «вказує на соціалізацію, соціальне оновлення державних органів, які відбуваються в певних координатах інформаційно-правового простору» [1, с. 76].

Оскільки, як зазначає М.М. Марченко «норми законодавства «оживають» у переважній більшості саме в правових відносинах» [2, с. 413], а охоронна функція права являє собою охоронний напрямок впливу права на суспільні відносини та його охоронне соціальне призначення, то особливої уваги вимагає дослідження особливостей охоронних правовідносин.

О.В. Петришин зазначає: «Імовірність того, що в разі потреби право буде реалізовано за допомогою юридично впорядкованої процедури примусу, означає набуття правом нових змістовних якостей» [3, с. 102].

Під «охоронними правовідносинами» розуміється «та група відносин відповідної галузі права, яка забезпечує нормальне функціонування регулятивних правовідносин у цій галузі» [4, с. 367].

Однією зі специфічних функцій цивільного права є уповноважуюча функція, яка полягає в тому, що «цивільне право створює нормативну базу, передумови для саморегулювання у сфері приватного права, визначає принципи внутрішнього регулювання за допомогою угоди сторін цивільних відносин» [5, с. 44], що характеризує цивільне право, як галузь, яка перш за все орієнтована на виникнення регулятивних правовідносин.

Але «коли у позитивному регулюванні відбувається «збій», результатом такої аномалії стає трансформація регулятивних правовідносин у їхнє продовження (різновид) – цивільні охоронні правовідносини» [3, с. 367].

Неоспорювана важливість для людини економічних відносин присвоєння актуалізує розвиток їх правового регулювання. Як наслідок такого регулювання виникають різні види цивільних правовідносин, серед яких – правовідносини власності.

Достатньо цікавим вдається, у зв'язку із значенням, дослідження особливостей тієї групи охоронних відносин, що виникають у зв'язку з порушенням регулятивних правовідносин власності.

При цьому відбувається така деформація цивільних правовідносин власності, яка «не може

бути виправлена без застосування примусу» [3, с. 370].

Критерієм поділу цивільних правовідносин на регулятивні та охоронні є «наявність у суб'єктивних прав та юридичних обов'язків, які складають ці відносини, здатності до примусової реалізації (здійснення або виконання)» [6, с. 258].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Є.О. Харитонов засоби примусу в загальному вигляді визначає як «вплив на особу або на майно суб'єкта правових відносин з метою досягти бажаної поведінки або певного результату» [4, с. 373].

Як зазначає В.Ф. Яковлев: «Забезпеченість норм права державним примусом – властивість самого права. Використання примусу для реалізації правових приписів не є особливістю якої-небудь з галузей права. Воно властиве їм всім ... Диференціація примусу по галузях права проявляє себе перш за все в ролі охоронних правовідносин, від чого значною мірою залежить різна міра примусу в різних галузях» [7, с. 112].

У цивільному праві переважають регулятивні норми, а охоронні цивільні правовідносини виконують забезпечувальну для них роль і тому за кількістю значно поступаються останнім. У цивільному праві примус лише забезпечує виконання обов'язку, яке може статися добровільно, без вживання примусу.

Диференціація примусу по галузям права та по підгалузям та інститутам цивільного права проявляється і в пов'язаних з ним заходами. У цивільному праві – це перш за все заходи майнового характеру (на відміну, наприклад, від кримінального). В цивільному ж праві в відносинах щодо охорони права власності використовуються виключно заходи майнового характеру, а охорона інших видів регулятивних цивільних відносин не виключає можливості застосування заходів немайнового впливу.

Метою застосування примусу у цивільному праві перш за все є захист суб'єктивних цивільних прав (тоді як, наприклад, для кримінального права більш важливим є покарання правопорушника). Примус зупиняє порушення суб'єктивного цивільного права власності і забезпечує необхідні умови для його здійснення, або відновлює порушене право.

Підставою для виникнення охоронних цивільних правовідносин є порушення припису правової норми, що регулює цивільні відносини

або порушення суб'єктивного цивільного права. Оскільки «перелік (види) та зміст речових прав імперативно, вичерпним чином (numerous clausus) визначаються законом» [8, с. 7], то можна стверджувати, що у випадку цивільних відносин щодо охорони права власності ці дві підстави будуть збігатися, адже порушення суб'єктивного цивільного права власності завжди буде супроводжуватися порушенням норми цивільного права.

При цьому примус при охороні права власності в деяких випадках може бути застосований лише за умови, що порушення права власності спричинило несприятливі майнові наслідки для потерпілого.

Охоронні правовідносини можуть бути спрямовані на відновлення порушеного суб'єктивного права або на компенсацію завданої шкоди. В залежності від характеру порушень права власності цивільне право використовує різні засоби охорони. Якщо відносини спрямовані на відновлення порушеного суб'єктивного права власності, то можуть використовуватися речово-правові (для застосування яких обов'язково має бути збережений об'єкт права власності) та зобов'язальні способи захисту права власності (застосуванню яких надається пріоритет за наявності зобов'язальних відносин, учасники яких непрямым шляхом порушують право власності). У випадку втрати або неможливості повернення речі власнику та необхідності компенсації завданої шкоди використовуються лише зобов'язальні способи захисту.

Цивільне охоронне правовідношення «покликане забезпечити захист порушених (порушуваних) суб'єктивних цивільних прав в аномальній (екстремальній) ситуації, прискіпи дії правопорушника, усунути негативні наслідки правопорушення, відновити первинний стан» [9, с. 81].

При цьому наслідком не всіх порушень права власності є виникнення відносин щодо захисту права власності. Стаття 346 Цивільного кодексу України серед підстав припинення права власності однією з підстав визначає знищення майна. Отже при знищенні майна зникає і суб'єктивне право власності на це майно. Разом з цим виникають охоронні правовідносини щодо компенсації завданої шкоди, які в свою чергу вже не є відносинами щодо захисту права власності.

З моменту порушення права власності виникає правовідношення щодо його захисту і існує до досягнення мети (очікуваного ефекту) правовідношення, тобто до підтвердження у встановленому законом порядку обґрунтованості вимог власника і отримання відповідного результату за допомогою самозахисту або інших форм захисту права власності. З досягненням позитивного результату захисту відношення щодо захисту права власності припиняє своє існування, а суб'єктивне право власності відновлюється і продовжує здійснюватися в нормальному правовому режимі.

Особливою з цієї точки зору є ситуація, коли власник, який має підстави передбачати можливість порушення свого права власності іншою особою, може звернутися до суду з вимогою про заборону вчинення нею дій, які можуть порушити його право, або з вимогою про вчинення певних дій для запобігання такому порушенню. В цьому випадку як порушення права власності,

так і виникнення правовідносин щодо захисту права власності умовно переноситься в часі.

Правовідносини щодо захисту права власності є формою, що дозволяє забезпечувати реалізацію заходів правового впливу. В їх рамках реалізується охоронна функція цивільного права, вони є засобом реалізації охоронних норм.

Метою дослідження є дослідження особливостей цивільних правовідносин щодо захисту права власності.

Виклад основного матеріалу. Відносини власності є абсолютними відносинами, натомість відносини щодо охорони права власності є відносними відносинами, адже мають конкретне коло учасників. У нормальному стані суб'єктивному праву власності протистоїть обов'язок невизначеного кола осіб. Правопорушення конкретизує особу яка разом із власником стає суб'єктом охоронних відносин. В новому охоронному правовідношенні право вимоги щодо вживання примусових заходів має сам носій суб'єктивного права власності, що захищається, а зобов'язаною зазнавати вживання цих заходів виступає особа, яка порушила в тій або іншій формі чуже суб'єктивне право власності.

Більшість примусових заходів, встановлених цивільним правом, можуть бути застосовані незалежно від наявності вини особи, яка здійснила порушення права власності. Вживання примусу за відсутності вини пов'язане з тим, що власник однаковою мірою потребує захисту як при винному, так і при невинному порушенні його права власності.

Цивільним охоронним правовідносинам властиві юридична рівність суб'єктів, диспозитивність та ініціатива сторін.

У відносинах щодо охорони права власності ознака диспозитивності проявляє себе меншою мірою ніж, наприклад, у цивільних охоронних правовідносинах, що виникають при порушенні умов договорів, оскільки диспозитивність тут знаходить своє вираження в наданні суб'єктам певної свободи розсуду як по використанню відповідних заходів для конкретного правовідношення, так і по їх встановленню.

Загальною особливістю примусу в цивільному праві є використання засобів примусу в залежності від волі особи, право якої порушено. Ініціатива сторін як властивість відносин щодо охорони суб'єктивного права власності перш за все пов'язана з позовним порядком вживання заходів примусу.

Юридична рівність у відносинах щодо захисту права власності проявляється у взаємності і однотипності заходів примусу для сторін цивільних правовідносин. Примус однаково доступний для будь-якого власника, права якого порушені. З іншого боку, примус може бути обернений проти будь-якого суб'єкта, який порушує право власності. При цьому за своїм змістом, підставами, порядком вживання примусу однаковий для всіх учасників правовідносин власності.

Юридична рівність проявляє себе і в тому, що при виникненні правовідносин щодо захисту права власності не відбувається змін в загальному характері відносин між власником і особою, яка порушила його право. Власник не має можливості одностороннього, владного встановлення або примусового покладання заходів на іншу сторону. При-

мус забезпечується спеціальними органами, які не є учасниками цивільних відносин, і здійснюється в рамках процесуальних відносин, які носять владний публічний характер. Власнику доступні лише самозахист та можливість вимагати від правопорушника добровільного прийняття на себе відповідних заходів. Опір власника, примус правопорушника до припинення протиправних дій ґрунтується на правових нормах цивільного права (статті 15, 19, 20 Цивільного кодексу України), що дозволяють особі, що захищається, виконувати перелічені зазначені дії.

З виникненням відносин щодо захисту права власності у власника виникає суб'єктивне право на захист, якому відповідає обов'язок порушника зазнавати заходи примусу, виконувати законні вимоги власника.

Суб'єкт порушеного права власності може вимагати від порушника припинення правопорушення, недопущення спланованого порушення, усунення негативних наслідків порушення (аномальної поведінки), відновлення первинного становища. Відповідно на правопорушника покладається обов'язок припинити аномальні (протиправні) дії (бездіяльність), усунути негативні наслідки правопорушення, що настали, відновити первинне становище.

Окрім можливості звернутися за захистом до органів державної влади власник наділений повноваженнями і на здійснення дій у рамках самозахисту. У зв'язку із зазначеним правовідносини щодо захисту права власності можуть бути поділені на такі, змістом яких є суб'єктивні права на здійснення дій щодо самозахисту, та такі, змістом яких є суб'єктивні права, пов'язані з юрисдикційними формами захисту права власності.

При цьому самозахист як форма захисту права власності менш ніж юрисдикційна форма захисту піддається дії процедурних норм, йому не властиво перебувати під впливом процесуальних норм. Закон в загальному вигляді вимагає, щоб засоби протидії, які застосовуються власником, були не заборонені законом та не суперечили моральним засадам суспільства, а способи само-

захисту відповідали змісту права власності, характеру дій, якими воно порушене, а також наслідкам, що спричинені цим порушенням.

Правовідношення щодо самозахисту права власності може припинитися завдяки досягненню цілей самозахисту і задоволенню вимог власника. У разі недосягнення позитивного результату самозахисту власник може продовжити захист своїх прав у рамках інших форм захисту.

Цивільні правовідносини щодо захисту права власності, у рамках яких відбувається юрисдикційний захист, існують разом з процесуальними правовідносинами. Процесуальні правовідносини не зливаються з цивільними правовідносинами щодо захисту права власності, не є ідентичними поняттями, а сприяють досягненню цілей захисту суб'єктами захисту. Передумовою виникнення цивільних правовідносин щодо захисту права власності є норми матеріального права. Для них характерний вплив цивільно-правового методу регулювання, специфічні підстави виникнення і припинення та зміст. Суб'єктами цивільних правовідносин щодо захисту права власності є власник і особа, яка порушує право власності або створює загрозу такого порушення. Цивільні правовідносини щодо захисту права власності виникають з моменту порушення права власності, а процесуальні відносини – з моменту звернення до органу державної влади за захистом. Для припинення цивільних правовідносини щодо захисту права власності необхідне реальне задоволення вимог власника, процесуальні відносини припиняються з моментом винесення відповідного рішення органом державної влади.

Висновки і пропозиції. Цивільні правовідносини щодо захисту права власності утворюють окрему групу охоронних цивільних правовідносин, які виникають у зв'язку із порушенням права власності, є відносними відносинами адже мають конкретне коло учасників, пов'язані із застосуванням примусу до правопорушника, базуються на юридичній рівності суб'єктів, диспозитивності та ініціативі сторін, відрізняються від процесуальних правовідносин.

Список літератури:

1. Ковальский В.С. Охранна функция права: монография / В.С. Ковальский. – К.: Юринком Интер, 2010. – 336 с.
2. Общая теория государства и права. Академический курс в 3-х томах. Изд. 2-е, перераб. и доп. Отв. ред. проф. М.Н. Марченко. Том 2. – М.: ИКД «Зерцало-М», 2001. – 528 с.
3. Правова система України. Історія, стан та перспективи: у 5 т. / за заг. ред. М.В. Цвіка, О.В. Петришина. – Х.: Право, 2008. – Т. 1. – 728 с.
4. Харитонов Є.О. Цивільні правовідносини: моногр. / Є.О. Харитонов, О.І. Харитонova. – 2-е вид., перероб. і доп. – Одеса: Фенікс, 2011. – 456 с.
5. Цивільне право України: Підручник: У 3 кн. Кн. 1 / Є.О. Харитонов, Р.О. Стефанчук, А.І. Дришлюк та ін.; за ред. Є.О. Харитонova, А.І. Дришлюка. – Одеса: Юридична література, 2005. – 528 с.
6. Гражданское право: актуальные проблемы теории и практики / под общ. ред. В.А. Белова. – М.: Юрайт-Издат, 2008. – 993 с.
7. Яковлев В.Ф. Гражданско-правовой метод регулирования общественных отношений: Учеб. пос. – Свердловск. – 1972. – 212 с.
8. Гражданское право: в 4 т. Т. 2: Вещное право. Наследственное право. Исключительные права. Личные неимущественные права / отв. ред. – Е.А. Суханов. – 3-е изд., – М.: Волтерс Клувер, 2006. – 496 с.
9. Андреев Ю.Н. Механизм гражданско-правовой защиты / Ю.Н. Андреев – М.: Норма-Инфра, 2010. – 464 с.

Матийко Н.В.

Национальный университет «Одесская юридическая академия»

ОСОБЕННОСТИ ГРАЖДАНСКИХ ПРАВООТНОШЕНИЙ ПО ЗАЩИТЕ ПРАВА СОБСТВЕННОСТИ

Аннотация

Статья посвящена исследованию гражданских правоотношений по защите права собственности. С учетом особенностей функций гражданского права рассмотрен вопрос соотношения охранительных и регулятивных гражданских правоотношений. Рассмотрены виды правоотношений по защите права собственности и их особенности среди других гражданских правоотношений.

Ключевые слова: гражданское право, гражданские правоотношения, право собственности, защита права собственности, охрана права собственности, гражданско-правовая защита права собственности.

Matiiko M.V.

National University «Odessa Law Academy»

FEATURES OF THE CIVIL RIGHTS RIGHTS OF PROTECTION OF THE RIGHTS OF OWNERSHIP

Summary

The article investigates civil relations regarding property rights. The relationships between security and civil legal regulations are discussed in relations to the civil law functions. The types of relationships concerning property rights and their features are reviewed among other civil relations.

Keywords: civil law, civil legal relations, property rights, protection of property rights, protection of property rights, civil law protection of property rights.